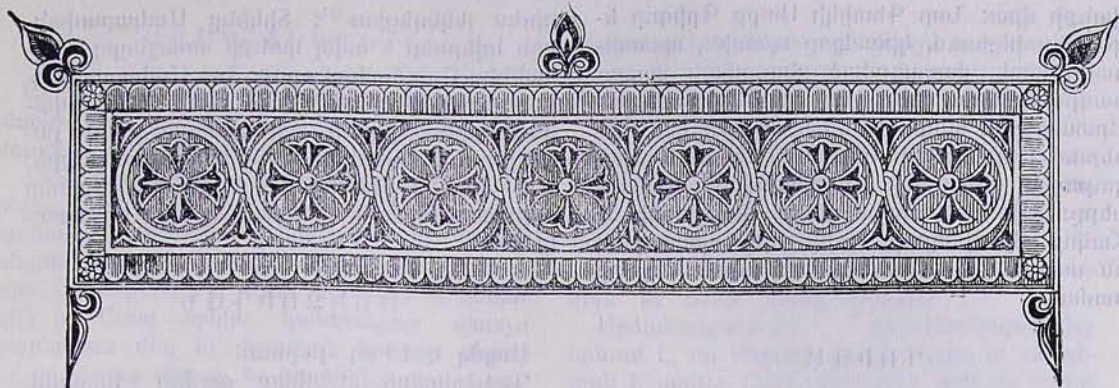

ՎԻԿՏՈՐ ՄՆԱՑԱԿԱՆԻ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՇՏՊԱՆ ՀԱՅ ԿԱՆԱՅՔ

Վ Ա Ն Ա Ն

Ապրել է 13-րդ դարի սկզբներին, ամուսինն է Հասանը:

1221 թվականին Վախախը և Հասանը մի օրավար հող են նվիրել Սանահնի վանքին:

Սանահնի վանքի մեծ գավթի հյուսիսային նավի կամարի վրա փորագրված է. «ԹՎին ՈՂ (1221): Ես՝ Հասան եւ Վախախ ամուսին իմ, տվաք ի Սանահինս ի Ծաղերոյն զՇատարևանք ամեն շահով մին արավար հող»¹¹⁷:

Շատարևանքը Ծաղեր գյուղի հանդամասերից մեկն է:

Ա Վ Թ Ա

Ապրել է 13-րդ դարի սկզբներին, ամուսինն է պարոն Արտավազը:

Պարոն Արտավազը Հաղարծնի վանքի հովանավորներից է, տեղական աղղեցիկ իշխան, Չաքարե և Իվանե եղբայրների սիրելին:

Պարոն Արտավազն ու Ավթան զգալի մի-

ջոցներ են տրամադրել Հաղարծնի եկեղեցու և գավթի շինության և կահավորման համար: Արտավազի նվիրատվական արձանագրությունը փորագրված է գավթի արևելյան արտաքին պատին: Եկեղեցուն տված միջոցների դիմաց Արտավազին և Ավթային իրավունք է տրվել գավթի մեջ գերեզման ունենալու և մահարձան կանգնեցնելու: Մահարձան-խաչքարը կանգնեցված է եղել գավթի արևելյան՝ դեպի եկեղեցի տանող մուտքի հյուսիսային կողմում գտնվող պատվանդանի վրա: Խաչքարի վերնամասում փորագրված է. «Ես՝ Արտաուզ և ամուսին իմ Աթա, հաւատարիմ եւ սիռացեալ ի Իւանէի եւ Չաքարէի, զմեր հոգո արդիւնս ընծանեաք ի շինութիւն եւ ի ապաս եկեղեցոյս: Եւ եղան ոսկերք մեր ընդ հովանեաւ տրա»¹¹⁸:

Արձանագրության շարունակությունում վանքի միաբանները, ի պատիվ պարոն Արտավազի և Ավթայի, Աստվածածնի տոնի օրը պատարագ են սահմանել:

Հավանաբար պարոն Արտավազի իշխանությունը տարածվել է նաև Նոր Գետիկի

¹¹⁷ Կ. Ղաֆադարյան, Սանահին, էջ 133:

¹¹⁸ Դիվան իայ վլմագրություն, հ. 6, էջ 38:

վանքի վրա: Նոր Գետիկի Սուրբ Գրիգոր եկեղեցու ներսում, կիսակլոր պատին, պատուհանի տակ, փորագրված ընդարձակ արձանագրությունում վանքի միաբանները պարոն Արտավազին անվանել են պատրոն: Այն դարերում այդպես էին կոչվում հոգևոր և մշակութային կենտրոնի հովանավոր իշխանները: Միաբանները Դավիթ մարգարեի և Հակոբ Տյառնեղբոր տոնի օրը պատարագ են սահմանել պարոն Արտավազի և Ավթայի համար:

Դ Ո Ւ Դ Ա

Ապրել է 13-րդ դարի քառասունական թվականներին:

1240 թվականին Դուդան նվերներ է տվել Սանահնի վանքին: Մեծ գավթի միջին՝ նավի սյան կամարի վրա փորագրված է. «Ես՝ Դուդա, մայր Վարհամա եւ Քրդին, միաբանեցա Աստուածածինս, էտու արդինս... ի ՈՂԹ (1240)»¹¹⁹:

Արձանագրության շարունակությունից իմացվում է, որ վանքի առաջնորդ Ավետիս վարդապետը Դուդայի համար կարգադրել է տարին երկու պատարագ անել Սուրբ Սանդրխտի տոնին:

Գ Ո Հ Ա Ր Մ Լ Ի Ք

Ապրել է 13-րդ դարի կեսերին, Համապասայան իշխանական տան իշխանուհիներից է:

1258 թվականին Գոհարմիքը նվերներ է տվել Սանահնի վանքին: Ամենափրկիչ գավթի հյուսիսային պատին դրսից փորագրված է. «Ի թուխ ՉԷ (1258): Ես՝ Գոհարմիքս, թոռն Համապասայանց, միաբանեցա Աստուածածինս, էտու արդինս»¹²⁰: Վանքը պարտավորվել է, ի հիշատակ Գոհարմիքի, ամեն տարի 5 պատարագ կատարել:

Գոհարմիքը մահացել ու թաղվել է Սանահնի մեծ գավթի մեջ: Տապանաքարին գրված է. «Ճգնաւոր Գոհարմիք»:

Տ Ի Կ Ի Ն

Ապրել է 13-րդ դարի երկրորդ կեսում:

Իջևանի շրջանի Պայտաթափի սարահարթում գտնվող Մակարավանքի գավթի արևմտյան պատին, հյուսիսային պատուհանից աջ, պոյգ խաչերի կողքին, Տիկնոջ անունից փորագրված է. «Ես՝ Տիկինս, միաբանեցա սուրբ ուխտս եւ էտու պիմ հոգոյ ար-

դինս յեկեղեցիս»¹²¹: Տիկինը Մակարավանքին նվերներ է տվել վանքի առաջնորդ Հովհաննես Բ վանահոր օրոք: Նա Մակարավանքում առաջնորդ է հիշվում 1250—1278 թվականներին: Տիկինը այդ քառորդ դարի ընթացքում է նվերներ տվել Մակարավանքին:

Ի պատիվ Տիկնոջ, Վարագա խաչի տոնի օրը պատարագ է սահմանվել նրա հիշատակին:

Ռ Ո Ւ Զ Ո Ւ Դ Ա Ն

Ապրել է 13-րդ դարում:

Գանձասարի եկեղեցու գավթի ներսում, խաչվող կամարների հենակ հանդիսացող արևելյան որմնասյուներից աջակողմյանի խոյակից վերև, առաջին քարի վրա, փորագրված է մեծ ու գեղաքանդակ խաչ, որից վերև երկու տողով արձանագրված է. «Ռուպանին է խաչ»¹²²:

Պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանը «Գանձասար» գրքում գրում է, որ խաչը «Անկասկած Հասան Ջալալի դուստր և Բորա-Նոյի-նի կին Ռուպուդանին է վերաբերում: Վանքի հովանավորները միայն նրան կարող էին հատկացնել նման փառավոր տեղ»:

Երդիկի տակ փորագրված գեղաքանդակ խաչն ու արձանագրությունը իշխում են գավթի վրա, միաժամանակ հանդիսանում են գավթի ամենավերին զարդերից մեկը:

Խաչենի իշխանական տոհմի ամենաականավոր ներկայացուցիչ Հասան-Ջալալը 1236 թվականին Ռուպուդանին ամուսնացրել է մոնղոլ պորապետ Չարմաղանի որդի Բորա-Նոյիսի հետ, որի շնորհիվ մոնղոլ պորապետները բարյացակամ են վերաբերվել Հասան-Ջալալի և նրա երկրի՝ Խաչենի նրկատմամբ¹²³:

Ռուպուդանի գործունեության մասին տեղեկություններ չեն հասել մեզ: Միայն հայտնի է, որ երբ 1260 թվականին վրաց Դավիթ թագավորը ապստամբեց մոնղոլ պորապետ Արղունի դեմ, վերջինս ապստամբությունը ճնշելուց հետո կալանավորեց նաև Հասան-Ջալալին և տարավ Ղազվին՝ տաժանակրության, Ռուպուդանը շտապել է Հուլավուի կին Տողուս-Խաթունի մոտ, որպեսզի նրա միջնորդությամբ հորը ապստի Արղունի ձեռից: Բայց այդ մասին իմացել է նաև Արղունը և անմիջապես դահիճ է ուղարկել ու սպանել տվել Հասան-Ջալալին:

¹²¹ Դիվան, հ. 6, էջ 182:

¹²² Բ. Ուլուբաբյան, Գանձասար, Ե., 1981, էջ 117:

¹²³ Բ. Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը 10—16-րդ դարերում, էջ 173, 188, 207, 219:

¹¹⁹ Կ. Ղաֆադարյան, Սանահն, էջ 132:

¹²⁰ Կ. Ղաֆադարյան, Սանահն, էջ 109:

Ա Վ Ա Գ Տ Ի Կ Ի Ն

Ապրել է 13-րդ դարի երկրորդ կեսում, Երևանի մոտ գտնվող Քանաքեռ գյուղում, ամուսինն է Պետևանը:

1265 թվականին ամուսինները այժմյան Երևան-Սևան խճուղու կողքին մի հոյակապ որմնափակ մահարձան-խաչքար են կանգնեցրել: Խաչքարի շրջանակի եզրին և կողքին փորագրված է. «Ես՝ Պետևան եւ կենակից իմ Աագ տիկին կանկնեցաք զիաջս բարեխաւս մեզ եւ յիշատակ հոգոցս մերոց եւ զաւակաց մերոց, եւ հայրենիք այգիս զաւակաց մերոց Տաղապաւնին եւ այլ տղոցն»¹²⁴:

Արձանագրության շարունակության մեջ Ավագ տիկինն ու Պետևանը հայտնում են, որ մահարձանի շրջապատը դարձրել են իրենց ազգի հանգստարան-գերեզմանատունը: Շրջապատի մնացորդներից երևում է, որ իրոք այդտեղ թաղումներ են կատարվել, բայց գերեզմանատունը ամբողջովին ավերվել է Երևան-Սևան խճուղին անցկացնելու ժամանակ:

Չարդանախշ խաչքարի արձանագրությունը փորագրել է քարգործ Մխիթարիչը: Արձանագրության վերջում էա հայտնում է. «Գրողս ՎՄխիթարիչս յիշէք»:

Տ Ի Կ Ի Ն

Ապրել է 13-րդ դարի երկրորդ կեսում, ամուսինն է Հովհաննեսը:

1278 թվականին ամուսինները Մակարավանքին նվերներ են տվել: Նրանց նվիրատրվական արձանագրությունը փորագրված է գավթի ներսում, արևմտյան մուտքի ճակատակալ քարի վրա: Ամուսինները հայտնում են. «Թվին 2ԻԷ (1278): Ես՝ Յոհանէս եւ ամուսին իմ Տիկին միաբանեցաք Ա(ստուա)-ծածնիս եւ տուաք զմեր հոգոց արդինս յեկեղեցիս»¹²⁵:

Շ Ա Ք Ա Ր Խ Ա Թ Ո Ւ Ն

Ապրել է 13-րդ դարի վերջին և 14-րդ դարի սկզբին, ամուսինն է Լույսը:

1297 թվականին Շաքարխաթունն ու Լույսը իրենց հիշատակին որմնափակ խաչքար են կանգնեցրել Երևանի մոտ գտնվող Ավանի Սուրբ Հովհաննես եկեղեցու կողքին: Խաչքարի շրջանակին փորագրված է. «Ի թվին 2ԽԶ (1297): Ես՝ Լույսս եւ ամուսին իմ Շա-

քարխաթուն կանկնեցաք զիաջս ի փրկութիւն հոգոց մեր եւ ծնողաց եւ եղբարց մեր եւ ք(վ)երց մեր և այլ մերձակայից մեր»¹²⁶:

1313 թվականին ամուսինները այգի և տներ են նվիրել Ավանի Սուրբ Հովհաննես եկեղեցուն: Եկեղեցու պատին, դռսից փորագրված է. «Ես՝ Լույսս եւ ամուսին իմ Շաքարխաթուն միաբանեցաք Սուրբ Յովանիսիս եւ տվաք Ո (600) սպիտակի գինն Սեւընձին այգոյն եւ զմեր գնած տներն»¹²⁷:

Արձանագրության շարունակությունից երևում է, որ Սեւընձի այգին գնվել ու եկեղեցուն է տրվել 1350 արծաթով, որի մի մասը՝ 600-ը, տվել են Շաքարխաթունը և Լույսը, իսկ մնացածը՝ 750-ը՝ վանեցիները, որոնց անունները չի հիշատակված: Վիսագրագետ Կարապետ Ղաֆադարյանը նկատել է, որ հենց գնման այդ եղանակը արձանագրությունը դարձնում է խիստ բացառիկ, քանի որ հանրության գումարներով ձեռք բերված այգի կամ այլ կալվածք վանքի կամ եկեղեցու նվիրելու այլ փաստ չի արձանագրվել:

Դ Ա Վ Լ Ա Թ

Ապրել է 14-րդ դարի սկզբներին Երևան գյուղաքաղաքում, ամուսինն է Գորգը:

1318 թվականին ամուսինները հող են սարգևել Երևանի կենտրոնական մասում, բուն քաղաքում (այժմ Արովյան փողոցի վրա) կառուցված միջնադարյան չքնաղ եկեղեցուն, որ Սուրբ Աստվածածին անունն է կրում: Այս եկեղեցին 1690-ական թվականներին վերածվել էր մի մեծ գավթի-դահլիճի սեղանի, կորցրել էր ինքնությունն ու տեսքը: Այն միայն 1936—1937 թվականներին է վերաբացվել ու ստացել իր նախնական տեսքը:

Եկեղեցու հյուսիսային պատին դռսից փորագրված է. «Ես՝ Գորգ... եւ ամուսին իմ Դավաթ, միաբանեցաք Էրեւանո ժամատեղացս եւ տվաք ի Նորագաւիթ զմեր հողն, որ ի Դիւականն է, Ծ (50) կապիճ տեղ: Ի 2ԿԷ (1318)»¹²⁸:

Ամուսինները եկեղեցուն են նվիրել Նորագավթի հանդամաներից մեկի՝ Դիվանի մի մասը՝ 50 կապիճ տեղ: Ընդունված է ասել, որ կապիճը հավասար է պարսկական քեֆի-պին, որը մոտ մեկ կիլոգրամ է: Գորգը և Դավաթը Սուրբ Աստվածածնին են նվիրել այնքան հող, որտեղ կարելի է ցանել մոտ 50 կիլոգրամ սերմացու:

¹²⁴ Կ. Ղաֆադարյան, Երևան: Միջնադարյան հուշարձանները և վիմական արձանագրությունները, Ե., 1975, էջ 207:

¹²⁵ Դիվան, հ 6, էջ 191:

¹²⁶ Կ. Ղաֆադարյան, Երևան, էջ 205:

¹²⁷ Նույնը, էջ 203:

¹²⁸ Կ. Ղաֆադարյան, Երևան, էջ 140:

Ե Ղ Ի Ս Ա Բ Ե Թ

Ապրել է 15-րդ դարի երկրորդ կեսում:

Եղիսաբեթի հիշատակին 1472 թվականին խաչքար է պատրաստվել: Խաչքարի վերնամասում փորագրված է. «Սուրբ խաչս բարեխառն է Եղիսայբեթին: Թվին ՋԻԱ (1472)»¹²⁵:

Խաչքարը գտնվում է Երևանի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու բակում:

Կ Ո Ւ Լ Մ Ե Լ Ի Ք

Խոջա Մարջի կին Կուլմելիքն ապրել է 16-րդ դարի սկզբներին:

1516 թվականին Կուլմելիքը հռչակավոր Գանձասարի տաճարի արևմտյան պատի հյուսիսային անկյան մոտ, ներքևից, գեղեցիկ խաչեր է քանդակել տվել: Խաչերի տակ փորագրված է.

Թվին ՋԿԵ (1516):

Ես՝ Կուլմել—

իք, ամուսին խոճայ

Մարջին, կանկնեցի

վխաչերս ինձ եւ

պատկաց մերոց¹³⁰:

Վ Ա Ր Վ Ա Ռ

Վարվառը ապրել է 17-րդ դարի կեսերին:

1655 թվականին հայ գրչության այս համեստ մշակը ընդօրինակել է մի ժամագիրք:

Ե Ղ Ի Ս Ա Մ Ա Մ

Ապրել է 17-րդ դարի կեսերին:

Եղիսամամը օգնել է ծաղկող Սահակ Վանեցուն և գրիչ Կարապետ երեցին ընդօրինակելու և ծաղկավարդելու մի հոյակապ Ավետարան:

Չեռագիրը կազմված է 331 թերթից, զըրված է երկայուն բոլորգրով: Չեռագրի 2բ—13ա էջերին նկարված են տերունական մանրանկարներ և խորաններ: Մանրանկարներն արված են կարմիր, կապույտ, կանաչ ներկերով և շատ լավ պահպանվել են:

Չեռագրի 162բ էջում, Ղուկաս ավետարանիչի մանրանկարի տակ, Սահակ Վանեցի ծաղկողը մանր տառերով գրել է. «Աստուած, լուսատուք՝ վեղիսամամու հոգին, որ ընդջտայ ապուրով կերակրեց զմեղաւոր քարտողարս ի Բաբելոն»¹³¹:

¹²⁹ Նույնը, էջ 151:

¹³⁰ Բ. Ուլուքբաբյան, Գանձասար, էջ 96:

¹³¹ Վ. Պետրոսյանց, Ապարանի շրջանի ձեռագրերը, հնասիրական գրքերը և այլ հնագրագիտական նյութերը, Պատմա-քանախական հանդես, 1981, № 1, էջ 157:

Ավետարանն այժմ պահվում է Ապարանի շրջանի Սարալանջ գյուղի բնակիչ Վոլոյա Սարգսյանի տանը:

Չեռագրի ծաղկողը հավանաբար մեր մանրանկարչության հայտնի դեմքերից մեկն է՝ Սահակ Վանեցին, որն ստեղծագործել է 1662—1675 թվականներին Վանում, Բաղեշում, Մուշում: Նրա ստեղծագործություններից ութը գտնվում են Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում:

Մ Ա Ր Գ Ր Ի Տ

Պարոն Սարգսի կին Մարգրիտն ապրել է 17-րդ դարի վերջերին Մշո Ապարան գյուղաքաղաքում:

Մարգրիտը և Սարգիսը մարմնավոր զավակ չեն ունեցել և որպեսզի իրենց անունն էլ հիշվի ու իրենք էլ հետնորդ ունենան, 1691 թվականին Սուրբ Խաչ վանքի քահանա, գրիչ Նահապետին պատվիրում են իրենց հիշատակին Ավետարան ընդօրինակել:

Նահապետ գրիչը, որ նույն տարում ևս մեկ Ավետարան էր արտագրել իր համաքաղաքացի Մխիթարի պատվերով, սիրով հանձն է առնում ամուսինների խնդրանքը և կարճ ժամանակում ավարտում է Ավետարանի արտագրությունը:

Չեռագիրը մի սովոր հատոր է, գրված 313 թերթի վրա, երկայուն գեղեցիկ բոլորգրով, նկարավարդված է ավետարանիչների մանրանկարներով ու կիսախորաններով, ունի հետաքրքիր յուսանցավարդեր, վարդագրեր, կապի Ա փեղկի վրա ամրացված է արծաթյա կրկնակալ՝ ականակոտ խաչով:

Գրքի վերջին էջերին գրիչ Նահապետը գետեղել է իր հիշատակարանը: 309բ էջում նա գրել է, որ Մարգրիտը և Սարգիսը «յիշեցին վիրեանց հոգիս՝ չի նոքա որդիք չունին, այլ աստուածային սերն վառվաւ ի սիրտըս նոցա և նոքա սերտ սիրով գնեցին սուրբ Ավետարանս ի յապարանցի տէր Նահապատից ի ԺԵ (15) դուռոշ և արարին իրեանց հոգոյն որդի և յիշատակ»¹³²: Ամուսինները իրենց հոգևորդի Ավետարանը հանձնում են տեր Հակոբ քահանային ի պահ:

Մի քանի տասնամյակ անց, 18-րդ դարի սկզբներին, Ավետարանը 100 դուռուշով ձեռք է բերում ոմն Ամիր և որպես հիշատակ հանձնում է Հովհաննեսին: Նա հետագա սերունդներից խնդրում է հիշել իրեն, ծնողներին՝ Վարդանին և Հռիփսիմեին, եղբայրներին, որդիներին, թոռներին:

Նույն դարի վերջերին Ավետարանում ավելացել է ևս մեկ հիշատակագրություն: 1789

¹³² Նույնը, էջ 155—157:

թվականի դեկտեմբերի 25-ին Մուրատը գրել է տվել. «Յիշատակ է Սուրբ Աւետարանս Շաճին որդի Տօսօին եղբայր Մուրատին, մօր տղայ Նարկիսին, Զարմանին, Թանաջին»: Այս Մուրատը իր արդար վաստակով վերագնել է Ավետարանը և վերադարձրել է «ի ձեռն Յովաննես վարդապետին»:

Չեռագրի վերջին հիշատակագրությունը թողել է Հովհաննես քահանան 1830 թվականին:

Մարգրիտ և Սարգիս ամուսինների ժամանակակիցների անունները անհետ ու անհիշատակ մոռացվել են, մինչդեռ նրանց հոգեպալակ Ավետարանը Մարգրիտի ու Սարգսի անուններին հավերժության իրավունք է տվել: Նրանց պատվերով ընդօրինակված Ավետարանը այժմ պահվում է Արագած գյուղի բնակիչ Վլադիկ Հունանյանի տանը:

